

"HAYATTA EN HAKİKÎ MÜRŞİT İLİMDİR"

Aydın SAYILI

Prof. Dr. Mübahat TÜRKER-KÜYEL

Eser, Ankara'da, üç kez basılmıştır: 1948 Millî Eğitim Bakanlığı, 1989 Gündoğdu Yayınları, 1990 Kültür Bakanlığı.

Elimizdeki nüsha, Kültür Bakanlığı'nın "Bilim ve Teknik Eserleri Dizisi" nin 4. kitabıdır. Bu haliyle eser, 1948 yılının tıpkı basımı sayılabilir.

Eserin "İçindekiler" şunlardır:

Giriş: *Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.* Bu sözün hususî şart ve zaman kayıtlarıyla sınırlanmadığı-Tarih boyunca ve günümüzde insanların kendileri için seçtikleri mürşitler -İlmin mürşit olma bakımından sınırları. - Kitaptaki bölümlerin özeti. - İlmin insan hayatındaki rolü ve bu rolün zamanla ve ilmî ilerlemeyle birlikte büyümesi - Mürşit olarak ilim ve mürşit olarak ilim adamları. - İlmi mürşit olarak tanımamanın veya geri plânda bulundurmanın yanlışlığı.

BÖLÜM I. *İlmin bazı özellikleri.* Zihnî faaliyetin verimliliği-İlim, ilmî çalışma, ve ilmî metot; kısa tarifler. - İlmî çalışmanın kümülatif olduğu ve ilmin ilerleme kabiliyeti; ilim millet, din, dil ve ırk sınırlarını aşar-Müstakil ilmî buluşlar; müstakil ve çağdaş ilmî buluşlar.-İlimde önceden tahmin, -İlmî zihniyetin tatbikattaki sınırları ve bu noksanın işbirliği yardımıyla giderilmesi. - İlmî araştırmada işbirliğinin zaruri olduğu. - Çeşitli uzmanlık dalları; işbölümü ve işbirliği.

BÖLÜM II. *İlmin ilerlemesi.* İlmin ilerleme kabiliyeti. - İlim ve ilmî araştırma; ilmin bütün ayırıcı vasıfları kendilerini kesin olarak ilmî araştırmada gösterirler. İlmin dinamik vasfı - İlmî ilerleme ve birkaç analogi. - Tarih - boyunca ilmî ilerleme. - İlmî ilerlemenin durması. - İlmin tarihî ilerlemesindeki coğrafi göçler. - İlmî metodun gelişmesi. - Muhtelif medeniyetler arasında ilmî temas ve ilmî bilgi alış veriş. - Medeniyetler arasındaki temasta taklitçilikten kaçınma. - Cemiyetlerin statikleşme temayülüne karşı ilmin cemiyet bünyesine dinamizm getirmesi.

BÖLÜM III. İlmî ilerlemenin tahlili. İlmî ilerleme ve olgu bilgisi. - İlmî ilerleme ve ilmin kanunları. - İlmî ilerleme ve teoriler. - Teori ve hipotez, - Endüksiyon ve dedüksiyon. - Flojiston teorisi. - Korpüskül ve dalga teorileri, kuantum teorisi. - Ortak merkezli küreler teorisi. - Teorilerin ilimde ve ilmî ilerlemede rolleri. - Teorilerin terk edilmesinin ilmî ilerlemedeki mânası. - Tefsir ve kavrayış şekilleri. - İlmî ilerleme kabiliyetinin ilmin ilerilik durumuyla münasebeti. - İlmî ilerleme, ilmî metot, ve ilmî bilgi zenginliği.

BÖLÜM IV. Değişme ve değişmeye karşı mukavemet. İlmî terakki mücadelesi. - İlmî yeniliklerin mücadelesiz kabul edilmemelerinin çeşitli sebepleri. - Genel olarak değişmenin ve yeniliğin yadırganması; itiyatlar. - İlim. ve taassup. - Fikir, prensip ve inançların hayatımızdaki rolleri. - İlmî ilerlemesi ve cemiyet terakkisiyle dinamizm ve stabilite arasındaki bağılıklar-Terakkicilik ve gelenekçilik. - Cemiyet şartlarında değişme ve ilim - Değişmeye intibak ve ilmin tarihî rolü. - Tekamül-cülük zihniyetinin ilmin yardımıyla gittikçe 6n plâna geçmesi.

BÖLÜM V. Cemiyetin ilim üzerindeki etkileri. İlim ile cemiyet kuvvetleri arasındaki karşılıklı tesirler. - Büyük adam ve cemiyet. - Fert cemiyetin üstüne ve dışına çıkabilir mi? - Cemiyette yeni kuvvetlerin yaratılması. - İlmî çalışmanın bu bakımlardan gösterdiği hususiyet. - İlmî ilerlemede ilmin iç bünyesi icapları ve cemiyet kuvvetlerinin tesirleri. - İhtiyacın ilmî ve teknolojik buluşları kamçılması. - Faydacılık prensibi ve ilmîecessüs. - İlim adamının cemiyetten ve cemiyet tesirlerinden sıyrılması. - İlim adamlarının yetişmesinde muhit şartlarının tesiri. - Yetişmiş ilim adamanın çalışması üzerinde cemiyet tesirlerinin derecesi. İlmî sonuçların cemiyet şart ve tesirlerine bağlı olmadığı. - Cemiyet kuvvetlerinin ilmî terakkideki yönelmeler üzerindeki tesir derecesi. - İlmî çalışmanın ilmî ihtiyaca göre cemiyet şartları yaratması. - İlmî kendi iç bünyesi icaplarına göre ilerlemesinde cemiyet şartlarının tesirleri. - Cemiyet şartlarının ilmî ilerlemenin hızlanması ve yavaşlaması üzerindeki tesirleri.

BÖLÜM VI. İlim ve teknoloji. İlim ve teknoloji - İlmî ve teknolojik araştırma arasındaki yakınlık. Saf ilim ve tatbikî ilim. - İlmî çalışmanın tatbikî mahiyet ve gayesi. - Pratik değerdeki buluşların insan hayatındaki rolü ve bu rolün eskiliği. - İlmî ve ilmî metodun eskiliği. - İptidâî insanlarda ilmî düşünce. - Sihrin müşahedeye dayanan tarafı. - En eski ilmî çalışma ile teknoloji arasındaki yakınlık. - Alet yapma kabiliyeti ile ilmî çalışma arasındaki bağıllık - İlmî çalışmadaki ilerleme kabiliyetinin teknolojidekine üstünlüğü.

BÖLÜM VII. *İlmin insan ihtiyaçlarına uygulanması.* İlmin insan tecesüsünü ve ilmî ihtiyaçları karşılaması. - İlmin pratik ihtiyaçları karşılaması. - Tabiat kuvvetleri karşısında insan. - Tatbikî ilmin çeşitli bölümleri. - Fizik ve sosyal muhitlerin kontrolü. - Tıp. - İlim ve endüstri. - İlim ile endüstri ve teknoloji arasındaki yardımlaşmalar. - Sâf ilim ve endüstri. - Tatbiki ilim ve endüstri. - İnşa işleri. - Makine endüstrisi. - Elektrik endüstrisi. - Kimya endüstrisi. - Metallürji.

BÖLÜM VIII. *İlme karşı yöneltilen tenkitler.* - Felsefî tenkit. - İlmin tashihe muhtaç olmakta devam etmesi. - İlim ve insan saadeti. - İlmin getirdiği dinamizm ve insan saadeti. - Değişme ve psikolojik demokrasi. - İlim ve felsefe. - Tabiat ilimleri ile sosyal ilimler arasında işbirliği. - İlmî tetkikler ve hesap dışı gelişmeler. - İlim ve harb. - İlmî sonuçların etik bakımından tarafsızlığı. - İlmin kötüye kullanılması. - İlim ve ahlâk ve fazilet arasındaki münasebetler. - İlmin kötüye kullanılmasına karşı mücadele. - Cemiyet sınırları içindeki tedbirler. - Milletlerarası meseleler. - İlmin umumun menfaatine aykırı bir şekilde kullanılmasına karşı ilmî tedbir olarak ilmî bilginin ve ilmî zihniyetin yaygınlaşması. - Tarih boyunca ilmin insan hayatındaki rolünün ve insanın ona olan güveninin artması. - İlmin popülarizasyonu.

BÖLÜM IX. *Sonuç.* İlim, medeniyet, ve kültür. - Medeniyet ve kültür. - Medeniyet ilerliği ve ilim. - İlmî ilerlemenin kültürel hayatımız üzerindeki tesiri. - Entellektüel kültür. - İlmin entellektüel kültür üzerindeki tesirinin eskiliği. - Kültürel hayatımızda ilmin nüfuz sahası içine giren kısmın gittikçe genişlemesi. - Maddî medeniyet ve ilim, - Maddî medeniyet ilerliğinin çeşitli ölçüleri ve ilim. - Tarih olayları ve determinizm. - Tarihteki derin yönelmeler ve teferruat olayları. - Kısa ömürlü kuvvetler ve uzun vadeli âmiller. - Hayatta en hakikî mürşit ilimdir; bu sözün gerçekliği çeşidi cemiyetlere göre değişmediği gibi, doğruluğunun da tarihin akışıyla birlikte arttığı ve ilmin ilerlemesiyle birlikte daha büyük mâna kazanacağı.

*

Atatürk'ün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ön cephesine kâbartma harflerle yazılmış olan "Hayatta En Hakikî Mürşit İlimdir" özdeyişini, Aydın Sayılı, bilimin ve bilimsel zihniyetin ülkede yaygınlaştırılmasının zarurî bir ihtiyaç olduğuna inanmakla, hem bir yurt görevini yerine getirmek ve gençleri bilim tarihine yakınlaştırmak, hem de Atatürk'e olan minnet borcunu ödemek amacıyla bir kitap konusu olarak kaleme almış bulunmaktadır.

Bilindiği üzere, Aydın Sayılı, lise son sınıfta iken, tarih dersi sınavında, Atatürk ile, Don ve Volga Irmaklarında olduğu gibi, Kızılırmak ve Sakarya Nehirlerinin birleştirilmesine ilişkin su projelerini tartışmıştır; Atatürk de, bu gencin *eğer isterse*, tarih tahsil etmek üzere, yurt dışına gidebileceği imkânından söz açmıştır. Bunun üzerine, Aydın Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının, her yıl, yurt dışına uzmanlaşmak üzere gönderilecek gençler için açmış olduğu sınavı kazanarak, Bakanlığın işaret etmiş olduğu Harvard Üniversitesi'nde, Bilim Tarihi dalını seçmiştir (1933). Yazar, ABD de, Harvard'ta, ünlü bilim tarihçisi George Sarton'un yanında, dünyada ilk kez olmak üzere, bilim tarihi doktorasını, "İslâm Dünyasında Bilim Müesseseleri" konusunda yapmıştır. Bilindiği üzere, Sarton'un kanaatine göre, felsefenin görevi, felsefenin yapacağı iş, din ile bilimi birbirleriyle uzlaştırmaktır ("The main purposes of philosophy are to unify knowledge and to harmonise it with one's religious creed" ,*Introduction to the History of Science*, s. 76,1,1927, Baltimore).

Kitabın yazarı, "hayatta en hakikî mürşit "in bilim adamları değil, fakat, bilim olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, bilimden en çok bilim adamları aracılığıyla yararlanılmış olduğu vakiasını da göz ardı etmemektedir. Toplum, işte bu gerçeği göz önünde tutarak teşkilatlanmalıdır; kendini düzenlemelidir.

Toplumun bilimi temele alması, yani, bilimi temele koyarak teşkilatlanması fikri çok eski bir geleneğe dayanmaktadır. Bu geleneği bir kaç misâlde hatırlayacak olursak, bazı filozofları şöyle sıralayabiliriz: Platon, toplumda adaletin gerçekleşmesi için, "ya devlet adamının bilge, ya da bilgenin devlet adamı" olması gerektiğine inanıyordu. Francis Bacon ise, devlet idaresinde etkin olacak bir "Bilimler Hazînesi Bakanlığı" ön görmekteydi. Ernest Renan da, gelecekte, "insan inanmayacak, ama, bilecek" diyordu. Yazılı tarihin başlangıçlarında, bilimsel bilgiyi, özellikle matematik, astronomi ve tıp alanlarında olmak üzere, elinde tutmak ve mümkünse onu yalnız idareci zümrenin uhdesinde muhafaza edip, halka yaygınlaştırmamak, böylece de bir "*electi*" (seçkin) zümresi oluşturmak çabalarından da haberdar bulunmaktayız. (Hind, Mısır, Mezopotamya uygarlıklarında daha belirgin olarak). Nitekim, kitabın yazarı Aydın Sayılı'ya göre de, Atatürk'ün "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" özdeyişi, modern hayatın vasıf ve icaplarını, bilimin insan için önemini, isabetli bir şekilde özlendirmiş bulunuyordu. Öyleki, bu özdeyiş, bütün insanlığa, her zaman için uygulanabilir mahiyettedir. Bu özdeyiş, öyle bir doğruluğu haizdir ki, adetâ, ölümsüz ve mutlak bir gerçekliktir. -Eğer Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bu gerçeğe uygun olarak hareket

ederse, kendisinden beklenilene yerine getirmiş olur-. Bu gerçeği anlamış ve uygulamış olan toplumlar, en ileri toplumlardır. Bu gerçeği anlayacak olan toplumlar ise ilerlemeye aday olan toplumlardır. İleri toplumların yeryüzündeki sayıları azdır. Çünkü, yer yüzünde, bilim yerine dini temeline koymuş olan toplumlar çoğunlukta bulunmaktadır. -Burada şu noktayı hatırlamak, konudan uzaklaşma sayılamasa gerektir: Gazali (ölm. 1111), "Filozofların Tutarsızlığı" (*Tahafut al-Falasifa*) adlı eserine yazmış olduğu dört önsözde, şu noktaları vurgulamaktan geri durmamıştır: Filozofların "Mantikiyyat", "Riyaziyyât" ve bir kısım "Tabiîyyat" meselelerinde, tamamen, "apodeiktik", burhanı, yani, genel, doğru ve zarurî, bir kelime ile, kesin delilleri vardır. Ama, "İlahiyyât" ta (Metafizik anlamında), bu türden delilleri yoktur. Oysa, bazı insanlar, filozofların bu alanda da kesin delillere sahip olduklarını zan ederek, din bağlarını (*re-ligio*) koparmak istemişlerdir. İşte, bu tür insanlara, hatalarını göstermek gerekmektedir.-

Kitabın yazarı Aydın Sayılı tahlillerine devam ederken, hayatta hangi "mürşit"ler vardır? diye sormaktadır. Bilim, ne dereceye kadar, hayatta, "önder" olabilir? demektedir. -Bu sorular, bize, tarihte, Türk Hakanı (Türgişli Su-Lu? ölm. 738) ile Emevilerin Horasan valisi Cuneyd (ölm. 733) arasında geçen, bildiğimiz kadarıyla, yazılı kültür tarihimizdeki *ilk* felsefe-din, akıl-iman tartışmasını hatırlatmaktadır: "Cuneyd ..., Hakan'ın bu sözleri üzerine, 'Siz, hükümlerinizi aklın caiz görüp görmemesine, fikir ölçünüz bakımından güzel olup olmamasına göre ayarlıyorsunuz. Biz ise, Peygamberlere tâbi olan, insanları aklımıza göre idareye kendimizi selahiyetli bulmayan bir milletiz (ümme-tiz). Çünkü, Allah, bize faydalı olan şeylerin iç yüzünü, hâdiselerin sırrını ve mâhiyetlerini, semerelerini ve sonuçlarını bilir. İnsanlar ise bunu bilemezler. Her şeyin dış yüzüne göre hüküm verirler. Zira, nice tedbirsiz kimseler kurtuluşa erdiği halde, nice ihtiyatlı ve tedbirli kimseler felâkete uğrarlar' dedi. Bunun üzerine, Hakan, ona: 'Sen, bundan daha değerli söz söylemedin. Bu sözünle kalbime derin bir kaygı attın' dedi" (*Faza'il el-At-rak*, S. 89, Şeşen neşri, 1967 Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Ens.). Burada, tartışmanın temelinde, felsefede "Futurs contingents" denen ve gelecekte vuku bulacak olaylara ilişkin olan ferdî önermelerin (tekil önermeler) daha şimdiden, doğru mu yoksa yanlış mı olduklarını söylemenin mümkün olup olmadığı meselesi yer almaktadır. Bu mesele, bilindiği üzere, Aristoteles tarafından incelenmiştir (*Peri Hermeneias* 9. Bahis). Acaba, "Yarın bir deniz harbi olacaktır" önermesi hakkında, daha bugünden, doğrudur veya yanlıştır diyebilir miyiz? Hayır, diyemeyiz. Bu önerme hakkında doğrudur veya yanlıştır diyebilmek için yarını

beklemek, deniz harbinin gerçekten vukua gelip gelmediğini görmek lâzımdır. O halde, bugün, bazı alanlarda, yarın ne olacağını gerçekten bilemiyoruz. İşte, Cuneyd'in "nice tedbirsiz kimseler kurtuluşa erdiği halde, nice ihtiyatlı ve tedbirli kimseler felâkete uğrarlar" sözünün temelinde bu gerçeklik bulunmaktadır; ve, işte, Türk Hakanı bu yüzden kaygılanmaya başlamıştır. Hakan, "rasyonel" olan yanında "antirasnel" sayılamasa bile, "suprarasyonel" veya "irrasyonel" olan bir alan bulunduğunu, tartışmalar sırasında farketmiştir. Bu "Futurs contingents" a, eğer, bir de "tesadüf" kavramını da eklersek, o zaman, insanın, gerçekten, çözüm bekleyen *halis* bir mesele karşısında bulunduğu anlaşılmış olur; ve, yazarın sormuş olduğu, bilim, hayatta, ne derecede gerçek önder olabilir? sorusu derin bir manâ kazanır-. Yazara göre, bilim, doğru yolu gösterir, "irşad" eder; ama, "tahmil" ve "icbar" etmez.

Aydın Sayılı, tahlillerine devamla, akıl hayatına ağırlık vermenin duygu ve irade hayatını küçümsemek veya körletmek anlamına geldiğini söylemektedir. Ona göre, duygu ve irade hayatı, eğer, bilimsel zihniyet ile temellendirilirse, faydalı olur. Esasen, bilimin sınırlarını bilmek, bilimsel zihniyet gereğidir; ve yine de, bilim, gerek maddî gerekse manevî hayatta, "mürşit" olarak en önde gelmelidir. Çünkü, o, dil, din, cinsiyet, ırk sınırları ötesinde, serbestçe gelişir, ilerler; ve, değerini, medeniyeti yaratarak kanıtlar.

Bilim ile ahlâk arasındaki ilişkiye gelince: Bilimin yapısında ne iyi ne de kötü yer almıştır. Öyleki, bilim, yapıcı yolda da, yıkıcı yolda da, kullanılabilir. Kullanıma karar vermek insana kalmış bir iştir. Zararlı yolda kullanılmaktadır gerekçesiyle bilimden vaz geçilemez. Çünkü, insanın hayatı oyuncak değildir. Çünkü, insanın hayatı oyuncak edilemez. Bilimin zararlı yolda kullanılmasına karşı tedbir, bilimsel zihniyetin yaygınlaştırılmasıdır. Bilim, ahlâkla yapılır. Bilim, insanı dürüst, tarafsız, sabırlı, alçak gönüllü, uzak görüşlü kılar. Bilim teccüsüsü tatmin eder; maddî acıları dindirir; insana yakışan rahat bir hayat sağlar; zulme ve sefalete karşı kor. Bilim, acze ve sefalete karşı bir ümit kaynağı oluşturur; insanı mistik davranıştan sıyrır; kör bir gelenek saplantısını önler. Bilim dinamiktir. Bilim, toplumu ilerleten lokomotifdir. Bilim, medenî dünyanın belkemiğidir. Ona bel bağlayanlar medenileşirler. -Bilimin çok olumlu bir tarzda tasviri Ernest Renan tarafından yapılmıştır. Renan'a göre, gelecekte, peygamberlerin yerini bilim adamları, mucizelerin yerini de bilimsel keşifler ve icatlar alacaktır. Bu teze karşı yapılan eleştirileri ise, felsefî antropoloji yapan (Max Scheler'in kişilik tahlilleri gibi) veya personalist denen akımlarda, egziztans felsefelerinin bir kısmında, edebiyat

alanındaki bazı eserlerde görmek mümkündür -Aldous Huxley'in *Brave New World*'ünde olduğu gibi).

Yazar Sayılı, bilime karşı yapılan ve "determinist görüş yıkılmıştır"-dan ibaret eleştiriyi, determinizm kavramı yerine, bilimde, artık, ihtimaliyet kavrama geçmiş bulunmaktadır diyerek cevaplandırmıştır. Yazara göre, bilimde eksiklikler ya da gedikler bulunabilir, ama, bilim, bunları düzeltir, yeniden ele alır, kendisini tashih eder. İşte bunun adına da bilimde ilerleme denir. İleri toplum da bilimle yoğurulmuş toplumdur. Haksızlığı yenmiş, sağlıklı toplumdur. Bilim refah, bayındırlık, sıhhat temin eder. Bilim ile saadet arasında da bir ilişki mevcuttur (Bu fikir, Farabi'nin ana fikridir). Diğer kültür ve uygarlık öğeleri gibi felsefe ve sanat da bilime dayanırlarsa ilerler. Bu demektir ki, yazara göre, bilim bağımsız bir değişgen ise, toplumu oluşturan öteki öğeler, teknik, felsefe, din, ahlâk, hukuk, sanat, siyaset.... ona bağımlı değişgenlerdir.

Eserin en ilginç yönlerinden birisi, yüzlerce şekilde tarifi verilmiş olan "medeniyet", "kültür", "manevî medeniyet", "maddî kültür", "entellektüel kültür" kavramlarına açıklık getirmek olmuştur.

"Hayatta en hakîkî mürşit ilimdir" özdeyişini Atatürk'ün şu düşünceleri arasında mütalea etmek, ona layık olduğu anlam çerçevesini de verir:

"...Gözlerimizi kapayıp, mücerred yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilâkis, müterakkî, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerine yaşayacağız. Bu kayıt ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan olacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız..."